

Kruunun uudisasutustoiminnasta Suomessa keskiaikana.

Kirjoittanut

VÄINÖ VOIONMAA.

I. Kruunun osuus keskiajan asutusliikkeessä Suomessa.

Keskiaika on suuri, muutamissa suhteissa ehkä suurin ja merkillisin asutuskausi maassamme. Ruotsalaisen valloituksen vuosisatoina maamme suomalaisista heimoista karjalaiset ja hämäläiset, osittain varmaan myöskin suomalaiset (varsinais-suomalaiset) elivät vielä heimovaltaisissa oloissa harjoittaen elinkeinoinaan kaskenpolttoa sekä eräretkeilyä merenrannikoilla ja sisämaan suurissa erämaissa. Keskiajan päättyessä oli asutus heimojen ahtailta pesäseuduilta levinnyt laajoihin ympäristöihin sekä edennyt aimo askelin pohjoisia erämaita kohden, rannikoille syntynyt uusia laajoja viljelysseutuja, pysyvä peltoviljelys ja siihen liittyvä karjanhoito tullut yleisimmäksi kansanelinkeinoksi, väkiluku lisääntynyt, väestön koko taloudellinen taso kohonnut.

Keskiajan asutusliike maassamme on ollut kahta hyvin erilaista laatua. Karjalais-savolaisilla alueilla oli keskiajalla niinkuin kauan myöhemminkin asutusliikkeen valtamuotona erämaihin leviävä kaskiasutus, jota Viipurin läänin veroselitys v:ltä 1543 niin sattuvasti kuvaa (vrt. Voionmaa, Suomen karjalaisen heimon historia, ss. 167—171). Hämäläisilläkin alueilla tämä vanha kansanomaisen asutustapa oli keskiajalla varmaan käytännössä, vaikkei läheskään siinä määrin kuin heimorajan itäpuolella. Tästä asutusliikkeestä ei kruunu

liene pysynyt niin syrjässä kuin on otaksuttu (Yrjö Koskinen, Tutkimus maaomistus-seikoista Suomenmaassa keskiaikana, s. 38). Karjalais-savolaisten takamaitten kaskeapolttavat asukkaat olivat tavallaan kaikki kruunun uudisasukkaita, joille jo ilmeisesti keskiajallakin kruunu jakeli »anekki»-maita ja niitä turvaavia »arviokirjoja» (Voionmaa, Suomen karjalaisen heimon historia, ss. 258, 310). Mutta koko tämä asutusjärjestelmä on pohjaltaan ja luonteeltaan heimo-kautinen laitos, jonka esittämiseen en tässä aio puuttua.

Keskiajan asutusliikkeen toisena päälaatuna oli peltoviljelykseen perustuva asutusjärjestelmä. Se oli asutusliikkeen valtamuotona jo keskiaikana kaikilla eteläisen ja läntisen Suomen alueilla. Se oli ajan uusi, varsinaisesti historiallinen asutusjärjestelmä ja se on tuottanut ne tärkeät tulokset, joista ylempänä mainittiin.

Tämä keskiajan historiallinen asutusliike vuorostaan kehittyi kahteen pääsuuntaan: jo olevain tilain jatkuvaan osittamiseen ja kokonaan uusien tilain perustamiseen uudisasutuksella. Näistä suunnista oli jälkimmäinen asutuksen leviämisen ja sen yleisen kehityksen kannalta varmaan tärkeämpi. Etupäässä sen muovailema oli se uusi, vanhoista emäkylistä ja niiden keskinäisistä kahleista irtaantunut, vapaa asutusmuoto, joka keskiajalla niinkuin kaikkina seuraavinakin aikoina on maassamme tehokkaimmin levittänyt asutusta ja edistänyt viljelystä: itsenäistä peltoviljelystä harjoitettava yksinäistalo.

Ruotsin valta ja sen mukana tullut rauha ja uusi yhteiskunnallinen järjestys oli tehnyt tämän kehityksen siinä muodossa mahdolliseksi. Mutta suoranaistemminkin keskiajan valtio, eli niinkuin silloin sanottiin »kuningas» ja »kruunu», vaikutti asutuksen ja eritoten uudisasutuksen hyväksi. Se näyttää aina johdonmukaisesti suosineen ja suojelleen vapaata kansanomaista ja yksityistä uudisasutusta. Sen ohella se itsekin harjoitti varsin huomattavaa ja maamme myöhemmille asutusoloille muutamissa kohdin aivan ratkaisevaa uudisasutusta.

Keskiajan kruunulla oli tähän toimintaansa pätevät syynsä ja aiheensa. Sillä oli Suomessa määrättyjä valtiollisia ja taloudellisia maapyrkimyksiä, joita se saattoi välittömimmin ja käytännöllisimmin toteuttaa omalla uudisasutuksellaan. Maamme erikoiset olot helpotti-

vat näitä kruunun pyrkimyksiä. Suomen asutustapa oli kehittynyt sillä tavoin, että maan eteläisissä pääosissakin oli suuria alueita jäänyt kokonaan asumattomiksi, joten kruunun uudisasutuksille oli sopivaa tilaa tarjolla jos miten paljon. Täällä jo pakanuuden aikana varmaan jonkin verran kehittyneet pitäjät (kihlakuntain) yleismaat eivät olleet, kuten suuressa osassa Ruotsia olivat, niin itseensä sulkeutuneita, että olisivat sanottavasti estäneet kruunun vapaata asutustyötä. Yhtä vähän vastusta oli kruunulla Suomessa kyläin tai kyläryhmäin takamaaoikeuksista, koska ne itsekkin näyttävät vasta keskiajan kuluessa yleisemmin vakaantuneen. Mutta ratkaisevana tekijänä olivat kaiketi uusien asuttajain paremmat viljelystavat, joiden tieltä vanhain asukkaiden huonojen täytyi väistyä.

Saatamme täysin yhtyä siihen Yrjö Koskisen keskiajan kruunun asutustoiminnasta lausumaan mielipiteeseen, että »itse valloituksen aikakaudella ja lähimpinä vuosikymmeninä sen jälkeen on Ruotsin hallitus suurella voimalla ajanut tointansa tässä kohden» (main. tutkimus, s. 33). Valloituskaudella näyttävät m. m. laajat rannikko-seudut saaneen pysyvän ruotsinkielisen asutuksensa. Keskiajan loppupuolella kruunun asutustoiminta kieltämättä heikkeni. Itse uudisasutus ei kuitenkaan silti suurestikaan hiljennyt, vaan näyttää sitä laajoilla aloilla jatkuneen herkeämättä. Toimeenpanotapa vain oli muuttunut. Varsinais-suomalaiset ja hämäläiset kaskenpolttajatkin olivat vähitellen oppineet peltoa viljelemään ja uudisviljelyksiä raivaamaan. Kruunun alkama uudisasutus jatkui vapaana uudisasutuksena. Kruunu oli tehnyt tehtävänsä ja uudisasutus saanut uusia päämääriä.

2. T ä h ä n a s t i s e t t i e d o t k r u u n u n k e s k i a i k a i - s e s t a a s u t u s t o i m i n n a s t a .

Tietomme ja käsityksemme kruunun asutustoiminnasta Suomessa vanhemmalla keskiajalla ovat perustuneet etupäässä muutamiin siltä ajalta säilyneisiin tätä toimintaa koskeviin asiakirjoihin. En ryhdy tässä yksityiskohtaisemmin käsittelemään näitä asiakirjoja, koska niitä on historiallisessa kirjallisuudessa jo ennen usein selos-

tettu ja tulkittu. Merkittäköön vain aivan lyhyesti minkälaisia asioita tärkeimmät niistä koskevat.

[E] Käskykirjalla v:ltä 1303 Suomen käskynhaltijalle Niilo Antinpojalle Birger kuningas turvaa kolmen miehen (Lapväärtin Mikaelin, Saastamalan Andarin ja Tiukan Tobben) oikeudet niihin uudisviljelyksiin, joita he edesmenneen käskynhaltijan Haraldin luvalla olivat perustaneet »Hämeen metsiin» (Satakunnan—Pohjanmaan rannikolle) (MU I, s. 97).¹

V. 1326 Viipurin linnan käskynhaltija Pietari Juhananpoika antaa vahvistuskirjan, jolla hän kuninkaan puolesta luovuttaa erälle Flörekinolle Viipurin lähellä olevia maita kartanon perustamista varten (Mustak., s. 27).

V:ltä 1334 on Maunu kuninkaan lounaisen Suomen maakuntain asukkaille antama julistuskirja, joka koskee neljän vuoden verovapauden myöntämistä yksityisten raivaamille uudistiloille (»aatroille») sekä entisten omistajain jättämäin, kulon polttamain, mutta asutukselle sopivain metsämaiden luovuttamista uudelleen viljeltäväksi kenelle hyvänsä, joka ottaa suorittaakseen niistä menevät verot kruunulle (Mustak., ss. 46—47).

Suomen käskynhaltijan Eregisle Antinpojan v. 1337 allekirjoittama vahvistuskirja koskee Ruskossa sijaitsevan, neljän rajan sisään erotetun »Sexun» maan luovuttamista Turun tuomiokirkon kanungille Elofille, tämän uudismaan samoin kuin muidenkin uudestaan viljelykseen otettujen metsäin laskemista »ruotsalaisen cikeuden» alaiseksi sekä neljän vuoden verovapauden myöntämistä tällaisille uudelleen viljelykseen otetuille maille (Mustak., s. 55).

V. 1411 Eerik kuningas antaa kaksi julistuskirjaa, joista toinen koskee Turun voudin Klaus Lyytikänpojan valtuuttamista viljeltäväksi jakamaan »meidän yleismaitamme» (Mustak., s. 242) ja toinen

¹ Käytetyistä lyhennyksistä merkitsevät MU = Hausen, Finlands medeltidsurbunder (III osa ollut käytettävissä korjauslukuna). — Mustak. = Hausen, Registrum ecclesiae aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok. — Hausen, Bidr, = Hausen, Bidrag till Finland historia. — Arw. Handl. = Arwidsson, Handlingar till upplysning af Finlands häfder. — Hist. Ark. = Historiallinen Arkisto, toimitanut Suomen Historiallinen Seura. — VA = Suomen valtioarkiston (asiakirja-numero ja lehti tai sivu).

vahvistaa ne metsäin luovutukset Hämeessä, joita Waldemar Djekn oli kuninkaan puolesta tehnyt vanhoja kyliä autoiksi saattamatta (MU II, s. 117). Viimemainitun julistuskirjan uudistaa kuningas Kaarle Knuutinpoika v. 1452 sovittamalla määräykset Olavi Tavastin tekemiin maanluovutuksiin (Arw. Handl. IV, ss. 25—26).

Näistä asiakirjoista saamme seuraavanlaisen pääpiirteisen kuvan kruunun asutustoiminnasta vanhemmalla keskiajalla.

Kruunun asutustyön johtaminen ja valvominen Suomessa oli uskottu kuninkaan takäläisille käskynhaltijoille. Asutustoiminnan edistämiseksi annettiin julistuskirjoja maakuntain asukkaille. Näistä kruunun pyrinnoistä oli käytännöllisiä tuloksia. Meille on 1300-luvun alkupuolelta säilynyt tietoja kruunun myötävaikutuksella perustetuista uudisasutuksista Varsinais-Suomessa, Satakunnan—Pohjanmaan rannikolla ja Viipurin tienoilla. Uudisviljelijöille annettiin lupa- ja turvakirjoja. Asutustoiminnassaan kruunu käytti erilaisia menetelmiä. Vapaille yksityisille uudisviljelyksille samoin kuin kruununkin avustuksella syntyneille uudisasutuksille myönnettiin neljän vuoden verovapauksia (tapaukset vv. 1334 ja 1337). Uudisviljelyksiä varten kruunu otti käytettäväksi alueita, missä niitä liikeneviä ja tarkoitukseen soveltuvia vaan tavattiin. Asiakirjoissa tosin edellytetään, että takamailla yleensä jo on omistajat, eikä tahdottu uudisasutuksella loukata vanhempain asutusten tai yksityisten omistajain metsä- ja takamaaoikeuksia. Mutta mitä entisillä omistajilla katsottiin olevan liikaa tai mitä he eivät kyenneet itse viljelemään, se saatiin pitemmittä mutkitta luovuttaa muille viljelyshaluisille (vv. 1334, 1337, 1411); käytettiin siis eräänlaista viljelyspakkoa. Viljelyksille luovutettiin myöskin sellaisia takamaita, joita pidettiin kruunun omina yleismaina («war almenninghia», v. 1411). Maat, joita annettiin «uudelleen» viljeltäväksi, olivat nähtävästi entisiä kaskialueita, joita haluttiin saada pysyvämmiin viljelyiksi (v. 1337). Kun uudisviljelyksiä laskettiin «ruotsalaisen oikeuden» alaisiksi ja pantiin maksamaan voiveroa (v. 1337), oli selvästi tarkoituksena saada uudisasutuksilla aikaan varsinaista peltoviljelystä ja karjanhoitoa. Uudisasutuksille käytiin ympärysrajoja, joten niiden omistus eristyi muista omistuksista ja tuli turvatuksi (v. 1337). Kaikessa tässä toiminnassa

kuului läpi myöskin kruunun päätarkoitus: hankkia kruunulle uusia veronmaksajia ja autioille seuduille pysyviä asukkaita.

Puheenaolevia keskiajan asiakirjoja on Yrjö Koskisen »Tutkimus maanomistus-seikoista Suomenmaassa keskiaikana» (1881) erittäin selvittävästi käsitellyt. Siinä tekijä valaisee puheenaolevan kruunun uudisasutuksen luonnetta ja selittää syyt, miksi asutus kohdistui etelämmän Suomen takamaille eikä pyrkinyt suuriin pohjoisiin erämaihin. Yrjö Koskinen myöskin ensimmäisenä kiinnitti huomiota 1300-luvun loppupuolella Hattulan ja Hauhon kihlakuntain välisellä erämaalla esiintyviin »kuninkaan tahtomaiksi» (konungens täkte jord) kutsuttuihin uudisasutuksiin, lausuen sen perustellun arvelun, että »Maunu Eerikinpojan hallitus-aikoina tämä metsäseutu jaettiin uutisasukkaille». Muillakin tahoilla itäisessä Hämeessä Yrjö Koskinen osoitti keskiaikaisen kruunun uudisasutuksen jälkiä (main. tutk. ss. 35—37).

Mutta valaisua keskiajan uudisasutuksiin ja kruunun osuuteen niissä on alkanut tulla toiseltakin taholta, nim. vanhoja erikoisveroja koskevista tutkimuksista, joiden tutkimusaineisto on pääasiallisesti uuden ajan alulta. J. W. Ruuthin perusteellinen tutkimus »1500-luvun maakirjoissa mainituista 'flöteveroista'» (Hist. Ark. XII, ss. 52—87) on tässä kohden erityisesti mainittava. Tämänkin kirjoittaja on kirjoitelmissaan »Karjalan 'yksjaloista' ja 'libereistä' uuden ajan alussa» (Hist. Ark. XXIV, II, Pöytäk. ss. 82—90) sekä »Suomen aatelin alkuhistoriasta» (Hist. Aikakausk. 1919, ss. 101—111) kosketellut tähän kuuluviin kysymyksiin.

Luulen, että tietojamme kruunun uudisasutustoiminnasta voidaan suuressa määrin syventää ja täydentää tarkastamalla erinäisiä keskiaikaa koskevia asutus-, maanomistus- ja verotusseikkoja. Esitän seuraavassa joukon sillä tavoin saatuja havaintoja ja piirteitä, joiden toivon olevan hyödyksi tällä tärkeällä ja vielä niin väillinaisesti tunnetulla tutkimusalalla. Otan ensin tarkastettaviksi eräitä asutus- ja maanomistusoloja, minkä jälkeen muutamat verotusseikat tulevat selvitettäväksi. Lopuksi esitän muutamia tutkimuksesta aiheutuvia yleisiä havaintoja ja johtopäätöksiä.

3. Marttilan uudisasutukset vanhemmalla keskiajalla.

Varsinais-Suomen luonnollisia uudisasutusalueita historiallisina aikoina ovat olleet rannikolla sijaitsevain vanhain asutuskeskustain lähellä oleva takamaa, rannikkojokien latvasetuja täyttävät »korvet» ja meidän aikanamme »Tammelan ylängöksi» kutsutun muinaisen suuren heimojen välisen erämaan lounaiset ääret. Yksi suosittu uudisasutusalue vanhemmalla keskiajalla näyttää olleen Paimionjoen ylemmillä varsilla. Siellä olevaa Marttilan pitäjää kutsuttiin keskiajan lopulla »Nybygdiksi» («parrochia Nybygh», Mustak., s. 578) ja uuden ajan alussa sekä vielä 19. vuosisadallakin »Nybyksi.» Tämä vanhaan uudisasutukseen viittaava nimi näyttää alkuaan kohdistuneen etupäässä vanhan Marttilan aliseen osaan, »Alastaroon», jossa olevaa Juvan kartanoa (nyk. Tarvasjoella) on vanhempina aikoina paikkakunnan nimen mukaisesti kutsuttu Uudenkylän (Nybyn) kartanoksi (Sjöman, Kertomus Marttilan piirikunnasta, s. 41).

Tämän seudun uudisasutusta vanhemmalla keskiajalla koskee ilmeisesti tuo historiallisessa kirjallisuudessa usein käsitelty v:n 1316 asiakirja, jolla Suomen käskynhaltija Lyder von Kyren ilmoittaa myyneensä Turun porvarille Hartmanille Nybygdissä sijaitsevat Biurstekt, Kalenningiatekt, Swenstekt ja Brytiatekt nimiset tilat tai tilukset (...»Lyderus de Kyren, prefectus Finlandensis... constare volumus... nos predia dicta Biurstekt, Kalenningiatekt, Swenstekt et Brytiatekt, jn Nybygd sita... Hartmanno, ciuj Aboensi... vendidisse... Mustak., s. 15).

A. Neovius, joka tätä kysymystä on viimeksi käsitellyt («Än en gång om namnet Nybygd i Åbo Domkyrkas Svartbok N:o 22», Hist. Ark. XXII, 1, Pk. ss. 14—17), pitää hyvillä syillä luultavana, että v. 1316 mainitut tilukset tai osa niistä on sama Marttilassa sijaitseva tila, jonka yllämainitun porvarin Hartmanin poika, piispa Henrik Hartmaninpoika, lahjoitti Turun tuomiokirkon P. Yrjänän alttarille ja jolla tilalla keskiajan lopulla oli nimi *Yriala* (Mustak., ss. 578, 579) ja nykyään *Yrjöntylä*. Täten voidaan pitää lopullisesti selvitettyinä, että »Nybygd» v. 1316 tarkoittaa Marttilan seutua.

Että tällä seudulla siihen aikaan todella harjoitettiin uudisasutusta, se käypi selville v. 1316 mainituissa paikannimissä esiintyvistä *teht*-liitteestä, joka kuten Yrjö Koskinen on osoittanut keskiajan ruotsinkielessä merkitsi raiviota, »viljelykseen otettua uutismaata» (Tutkimus maanomistus-seikoista, s. 35). Sana on (länsisuomalaisten murteiden välityksellä) lainautunut suomenkieleen muodoissa *tahdoin*, joka Lönnrotin sanakirjan mukaan merkitsee »täppa, äkertäppa», ja *tahto* (*tahtomaa*) = »inhägnad, täppa, backbrink.» Marttilassa on laajoja niittyaloja, jotka todennäköisesti on raivioitu vanhemmalla keskiajalla. Neovius mainitsee, että juuri Yrjöntylänkin tiluksiin on kuullut tällaisia niittyaloja (Suoperän niitty).

V. 1316 mainituista Nybygdin paikannimistä on *Kaleningiatekt* erityisemmin huomattava. Se ei voine merkitä muuta kuin sellaista viljelystä, jonka raivaaja on ollut kotoisin merkillisestä »Kalandista» (Uudenkirkon seudulta, vanhasta Vehmaan kihlakunnasta), siis »kalan-tilainen», »kaloinen.» Kaland oli vanhemman keskiajan huomattavimpia asutuskeskuksia läntisessä Suomessa ja sen suureksi osaksi ruotsalaiset asukkaat olivat varmaan sisämaan suomalaisia korkeammalla elinkeinollisella tasolla. Ei olisi mitenkään kummallista, vaan päinvastoin tuntuisi hyvin luonnolliselta ja odotettavalta, että sieltäpäin olisi lähtenyt tai sieltä halukkaasti etsitty varsinaiseen pelto- ja niittyviljelykseen perehtyneitä uudisasukkaita Varsinais-Suomen korpiin.

Suurella joukolla Marttilan seudun asutusnimiä on vastineita ympärillä olevissa vanhemmissa asutusseuduissa. Seuraavilla Marttilan seudun vanhoilla huomattavilla asutusnimillä on samanlaiset vastineensa Vehmaan kihlakunnan keskiaikaisessa nimistöissä: Kallela — useampia Kalleloita tai Kaleloita Vehmaan kihlakunnassa; Kunnila — Kunnarainen Kustavissa; Palainen—Palai Taivassalossa; Siutila—Siuttila Uudellakirkolla; Tarvasjoki—Tarvola Vehmaalla. Näistä on *Kallela* muita merkillisempi, sillä se on juuri yllämainitun Yrjöntylän naapuri ja sen takamaaosakas jo voi niinmuodoin olla juuri v. 1316 mainittu *Kaleningiatekt*. Kalandin suomalainen vastine olisi tämän mukaan oleva Kallela, Kalela — ja miksei Kalevala. »Kalevan kansaa» tai ehkä sen ruotsalaisia naapureita olisivat siis Marttilan seudun uudisasukkaat vanhemmalla keskiajalla olleet!

Lyder von Kyrenin porvari Hartmanille luovuttamat tilukset olivat todennäköisesti kruunun uudisasutuksia. On näet huomattava, että maan myyjänä esiintyy Suomen käskynhaltija, jonka tehtäviin kuten tiedämme kuului kruunun uudisasutuksen edistäminen. Asia-kirjasta ei selviä, että käskynhaltija olisi myynyt omaa maatansa. Merkittävää on myöskin, että sana *bryti*, joka tavataan kantana Nybygdin paikannimessä *Brytiatekt*, muinaisessa tanskassa merkitsi osa-asukasta tai yhtiömiestä, joka yhdessä toisen kanssa harjoitti maanviljelystä tai otti hoitaakseen toisen maata ja karjaa; kuninkaattakin käyttivät edukseen samaa järjestelmää («konungs brytiæ»). Maakuntalakien aikana Göötanmaissa «konungsbryti» merkitsi kuninkaan palvelusmiestä, joka hoiti kuninkaan kartanoa ja toimi kuninkaan yleisvirkamiehenä piirissään. Keskivaiheilla 1300-lukua käytetään Ruotsissa sanaa »bryte» yksinkertaisesti merkitsemään lampuotia (Voionmaa, Suomal. keskiajan tutkim., ss. 317—319; Neovius, *Akter och undersökningar*, Hist. Ark. XXIII, I, 3, s. 168). Ulkopuolella Nybygdin olen tavannut »bryti» nimityksen keskiaikaisessa merkityksessä kolmella taholla, nimittäin paikannimessä *Bryteböle* Sauvon Ruonan kuninkaankartanoläänin kyläin joukossa (VA, 485: 247); sukunimenä nimissä Michel oc Symon *Bryti* Lammilla v. 1374 (MU, I, s. 353) samanaikaisten kruununasutusten alueella sekä samoin sukunimenä nimessä Eric *Bryti* Inkoossa v. 1409 (MU II, s. 83). Kun siten Ruonan ja Lammin tapauksissa puheenaoleva nimitys esiintyy kruunun asutusten yhteydessä, on todennäköistä, joskaan ei todistettua, että Nybygdinkin *Brytiatektin* »bryti» on ollut kruunun uutisasukas tai kruunun lampuoti.

Lisättäköön, että Marttilan asutus näyttää 1300-luvulla nopeasti levinneen ja varttuneen, koskapa »Nybigdh» v. 1386 mainitaan ikäänkuin erityisenä Varsinais-Suomen osana Pohjois-Suomen, Etelä-Suomen ja »niiden saaristojen» rinnalla (MU, I, s. 404).

4. R e n g o n u u d i s a s u t u k s e t .

Rengon asutus on pääosaltaan selvästi nuorempaa juurta kuin eteläisen Hämeen päävesien rannoilla sijaitsevain viljelysseutujen.

Rengon asutukset ovat Etelä-Suomen muinaisen suuren heimomaan ääressä ja kappaleen matkaa sen sisässäkin, syrjässä muinaishämäläisiltä emäseuduilta. Vielä keskiajan lopulla kutsuttiin *Rengonmaaksi* (reggon ma) Loimon eli Portaan pitäjän koillisosassa olevaa takamaata (Hausen, Bidr., s. 142). Vasta keskiajan loppupuolella esiintyy Rengon hallintopitäjä; itsenäiseksi seurakunnaksi se kuuluiasta kappelikirkostaan huolimatta ei koko keskiajan kuluessa ehtinyt varttua.

Rengossa v. 1470 esiintyvä kylännimi *Uusikylä* Wsikila, MU. III, s. 347, uuden ajan alussa Nyby, nyk. Uusikylä) saattaa ajattelemaan täälläkinpäin keskiajalla tapahtunutta uudisasutusta. Hämeen linnan voutien hallintoalueella on, kuten seuraavassa kappaleessa tarkemmin esitetään, jo 1300-luvulla harjoitettu huomattavaa kruunun uudisasutusta. Tämä toiminta on varsin hyvin saattanut suuntautua Hämeen linnaa ja Hakoisten ikivanhaa kruunun linnakartanoa niin lähellä oleviin Rengon seutuihinkin.

Tässä kohden kiintyy huomio siihen merkittävään seikkaan, että saman Hämeen linnan voutin ja Hakoisten kruununkartanon isännän Waldemar Djeknin, joka Eerik kuninkaan julistuskirjassa v:ta 1411 valtuutetaan toimimaan kruunun uudisasuttajana Hämeessä, tiedetään hankkineen Hakoisten kartanolle niittyjä Rengonjoen varsilla (MU. III, s. 347). Ei luulisi tämän seudun keskiaikaisen uudisasutuksenkaan olleen hänelle aivan vieraan.

Kentiesi on Rengon keskiaikainen uudisasutus kuitenkin Djeknin aikaa vanhempaa juurta. Rengon pääkyläin joukossa uuden ajan alussa esiintyvät m. m. *Vehmainen* ja *Kaloinen*. Voisi luulla, että edellisen nimen pohjana olisi yksinkertainen luonnonnimi ja että jälkimmäinen olisi siirt nimi naapuriseudulta (Kaloinen v. 1638 kirjoitettu »Kalfuois», vrt. Kalvoila). Nyt kuitenkin molemmat nimet esiintyvät Rengossa henkilöperäisten tulokas- tai kansallisuusnimien muodossa: Vehmainen, Kaloinen s. o. Vehmaan sukuisten, Kaloisten sukuisten tai Vehmaalta tulleitten, Kaloisista tulleitten kylät. En voi torjua sitä ajatusta, että näiden Rengon Uudenkylän seudun asutusnimien tarkoittamat alkukodit ovat samassa Vehmaan ja Kaloisten seudussa, samassa vanhassa Kalandissa, josta Marttilan

»Nybygdin» uudisasukkaat muinoin tulivat. Uudenkaupungin seutua vanhassa Kalandissa on tiettävästi ennen vanhaan kutsuttu Kalaisiksi.

Rengossa on yllämainittujen lisäksi muitakin Kalandiin viittavia asutusnimiä. Sellainen on *Vaimarla*, jolla on vastineensa Laitilan Vaimaroisissa ja Lapin Vaimalassa. Rengon »Waymara» mainitaan niiden omistajain joukossa, joilta Waldemar Djekn 1400-luvun alkupuolella hankki Rengonjoen niittyjä, ja se on siitä päättäen hänen aikaansa vanhempi asutus. Näin ollen ei liene liian uskallettua rinnastaa puheenaolevain Rengon kyläin syntymäaika ja -tapa Marttilan »kalevaisen» asutuksen kanssa.

5. K u n i n k a a n t a h t o i m e t j a k u n i n k a a n s a r a t H ä m e e s s ä.

Hämeen vanhain kihlakuntain välille jäävissä asumattomissa takamaissa sekä näiden kihlakuntain pääseutuja ja Uudenmaan asutuja rannikkoja erottavissa laajoissa erämaissa oli keskiajan uudisasutukselle tarjolla avaroitä leviämisaioja. Tarjoutuvia tilaisuuksia käytettiin ahkerasti, ja joka taholle vanhain hämäläisten erämaa-asutusten ympärille, Orimattilan, Artjärven ja Elimäen kaukaisimmille äärille saakka, syntyi keskiajan kuluessa uudistaloja ja uudiskyliä. Ijältään jo vanhat asutusnimet *Uusikylä* nyk. Kärkölan eteläosassa ja toinen *Uusikylä* nyk. Nastolassa muistuttavat tätä keskiajan uudisasutuskautta.

Uudisasutuksen kulkua näillä alueilla tunnemme varsin vähän. Varmalta kuitenkin näyttää, että melkoinen osa tähän kuuluvista uudisasutuksista on syntynyt muinaisen Suur-Hauhön ja Suur-Hollolan pääseutujen väestön vapaan maanvaltauksen ja muuton kautta, koska muuten olisi vaikea selittää sitä asutusnimien yhtäläisyyttä ja verotaloudellista yhteenkuuluvaisuutta, joka uuden ajan alussa on todettavissa vanhain hauholaisten ja hollolaisten emäkyläin ja kaukana erämaassa olevain asutusten kesken.

Mutta nämä Hämeen linnaa verraten lähellä olevat ja linnan vouden helposti silmälläpidettävät takamaat olivat hyvin sopivat myös

kruunun uudisasutustoiminnalle. Yrjö Koskisen esittämät asiakirjat tekevät todenmukaiseksi, että kruunun toimesta perustetut uudisasutukset ovat olleet ikäänkuin pysyvän, peltoviljelykseen perustuvan uudisasutuksen uranuurtajina näillä suunnilla. Esitän seuraavassa siitä joitakuuta uusia tietoja ennen tunnettujen täydennykseksi ja jatkoksi kosketellen samalla yleiskatsauksen vuoksi noita ennestään jo tunnettujakin asiakirjoja.

Parista asiakirjasta ensinnäkin käy täysin selväksi, että kruunulla jo 1300-luvulla olivat uudisasutuspuuhat käymässä siinä takamaassa, joka erotti Hattulan ja Ylisen kihlakunnan pesäseutuja toisistaan. Hämeen tuomarin Pietari Ragvaldinpojan v. 1374 antaman kuninkaantuomion mukaan oli tullut selvitetyksi, että Kataloisten (Katalakosken) kyläläisille oli annettu maata oikeaksi *kuninkaan tahtomaaksi*, jota jo heidän vanhempansa ennen heitä olivat viljelleet, vaan jota Kaitalan kyläläiset nyt olivat anastaneet (... »oc fortæn skyldh at Kaytalabone gingo ofuer the fornempda ramerke jn wppa Kutala boanna eghit oc hæfniaedho met ræto vælde thet, som thöm war gifuit till rætæ kununx tæktæ gerdh oc thera forældræ hafdho hona fore thöm hæfniaet oc farit»... MU. I, s. 353).

Kymmentä vuotta myöhemmin (1384) Hämeen alalaamanni Olavi Pietarinpoika ja Hämeen tuomari Klaus antamassaan rajatuomiossa julistivat todistetuksi tulleen, että Olavi Vitikanpoika oli kuninkaan puolesta antanut Saloisten kyläläisille ne *tahtoimet*, joilla he asuivat; ja oli Olavi antanut kahdentoista miehen käydä rajat niin pitkälle kuin he saisivat maata pitää, jonka Mielitty (Kurki järveltä) heiltä vääryydellä esti ja anasti (... »xij men hafva gildat oc giort mellan Clafus aff Saloxa oc Melitw aff Kurkeyærfve om the bolstadha skæll... Oc vitnadho thesse fornempdo xij, epter thy adhræ xij men hafdho för ransakat oc synt thet sin Olaff Videkasson ... hafdhe aff kunungxins vægnæ giwit oc vnt thöm aff Saloxe the thækt, ther the a byggie; oc Olafver lot met xij mannom omganga huru viit the skuldo fara oc fykiæ, hvilckit Melitw fo thöm orættlikkæ hindradhe met en oræta vældhe»... MU I, ss. 391—392). Tästä asiakirjasta käy siis selville, että Saloisten kylä (nyk. Janakkalan, Vanajan ja Lammin rajaseudulla) on alkuaan ollut kruunun uudis-

asutus, joka samoin kuin Kataloisten asutus oli tullut perustetuksi jo aikaa ennen vuotta 1384 tai 1374.

Kun Saloisten naapurikylän, Kurkijärven, asukkaina v. 1374 mainitaan kaksi *Bryti* nimistä miestä (MU I, s. 353) ja sana »bryti» niihin aikoihin esiintyy lampuotia merkitsevänä muuallakin kruunun asutusalueilla, syntyy kysymys, eikö itse Kurkijärvenkin asutus liene kruunun keskiaikaisia uudisasutuksia.

Kataloisten, Saloisten ja Kurkijärven lähellä on Lammilla Pakkaselan asutus. Eräässä tuomiossa v:ltä 1553, jota sataa vuotta myöhemmin selostettiin paikkakunnan käräjillä, sanotaan, että herra Kustavi Finckelle oli kuuluva neljä maakappaletta Pakkaisen takamaalla, nimeltään *Kuninkaansarat*, kaikkiaan neljän punnan ala (. . . »och wijdare skulle herr Göstaf hafwa 4 hoopstycker i Packases uthmark heetandes Konungsteegar, in alles Under 4 pundh Landh» . . . VA, Tuomiok. ee 6, Hollolan kihlak. tuomiok. 1649—1657 l. 160, Hauhon, Tuuloksen ja Lammin kär. 29—30. 8. 1651). Täälläkin siis nähtävästi jo keskiajalla ollut huomattava kruunun uudisasutus.

On siis hyvin todennäköistä, että puheenaolevalla Hattulan ja Ylisen kihlakunnan rajaseudulla on harjoitettu kruunun uudisasutusta järjestelmällisesti ja suuremmassa mittakaavassa ja että tämä asutus on tapahtunut jo vanhemmalla keskiajalla.

Mutta kruunun keskiaikainen uudisasutustoiminta on ulettunut laajemmallekin Hämeen Ylisen kihlakunnan laitamaita kuin sille ahtaalle rajaseudun osalle, jossa juuri viivymme.

V. 1460 Tennilän laamanninkäräjillä tuomittiin eräälle Heikki Huotarille Luhtisissa (nyk. Orimattilaa) oleva maa, joka oli vanhuudesta ollut *kuninkaan tahtomaa* (»Konungz Tähte Jordh»), Hausen, Bidr. I, s. 30). Maalla oli ympärikäyvät rajat, mistä päättäen se oli täydellinen tila.

Hollolan käräjillä v. 1486 mainitaan Pakaan kylässä (nyk. Orimattilassa) olevaa *kuninkaan tahtomaata* (»Konungens Tehte Jordh»), Hausen, Bidr. I, s. 80). Tälläkin maalla oli ympärikäyvät rajat.

Kun v. 1460 sanotaan Luhtisissa jo »vanhastaan» (af ålder) olleen kruunun tahtomaan, saattanemme katsoa Orimattilankin seutujen kruununasutuksen alkaneen jo vanhemmalla keskiajalla.

Kruunun uudisasutustoimintaa tässä Hämeen osassa jatkui myöskin keskiajan loppupuolella. Erästä laamanni Eerik Flemingin tuomiosta v:lta 1538 käy selville, että Kuivannon («Qwiuandeby») kyläläisille oli palkkioksi heidän työstään Savonlinnaa perustettaessa *kuninkaan puolesta* annettu takamaita kuninkaan yleismaista ja erämaista (Hausen, Bidr. III, s. 79). Tämä luovutus olisi niinmuodoin tapahtunut v:n 1475 aikoina.

Tuuloksen käräjillä v. 1487 tuomittiin pysyviksi ne rajat, jotka ympäröivät Padankodan maata, joka annettiin *kuninkaan tahtomaaksi* («Padenkoden Jordh, som gafz till konungz Tächte Jordh», Hausen Bidr. I, s. 47). Padankuosi on nyk. Luopioisissa. Kun ei kysymyksessä näytä olleen mikään maariita, lienee Yrjö Koskinen oikeassa katsoessaan tämän kruunun uudisasutuksen tapahtuneen vasta yllämainitun vuoden aikoina.

Keskiajan kruunun uudisasutuksia Hämeessä kutsutaan asiakirjoissamme tavallisimmin »tahtomaiksi» samaan tapaan kuin Nybygdin uudisasutuksia v. 1316. »Tahdoin», »tahto», »tahtoma» on suomenkielessä alkuaan merkinnyt erikseen aidattua uudismaata, samaa mitä kielessämme on ilmaistu myöskin nimillä »umpiaita» ja »moisio.» Luonnollisesti olivatkin takamaalle raivatut viljelykset aidattavat. Mutta melkein kaikkia edellämainittuja Hämeessä olevia kuninkaan tahtoimia koskevista asiakirjoista käy lisäksi ilmi, että tahtoiset olivat täydellisiä uudistaloja, joiden koko alue oli ympäröity rajoilla tarkoin erotettu muitten omistuksista. Tämänkin hyvin ymmärtää. Uudistalojen erottaminen omaan rajojensa sisään oli välttämätöntä, koska muutoin vanhain heimokautisten kyläin ja pitäjäin (kihlakuntain) vanhat omistukset ja oikeudet olisivat pahoin häiriintyneet ja sekaantuneet. Kansan omassakin vapaassa asutustoimessa, tytärkyläin eli »erotettujen» (afgård) kyläin syntyessä emäkyläin tai pitäjäin alueille, noudatettiin jo keskiajalla samaa menettelyä. Tällä tavoin on alkuaan raivattua uudisviljelystä merkitsevä »tahdoin» tullut merkitsemään myöskin rajoilla ympäröityä uudistilaa, aivan niinkuin »moisioikin» on merkinnyt ja merkitsee sekä aidattua raiviota että eristettyä uudistilaa tai uudiskartanoa.

6. M u i t a k u n i n k a a n m a i t a.

Kun Hämeessä ja Etelä-Suomessa tavataan keskiajalta useita kuningas-sanasta muodostettuja paikannimiä asutusten, tilusten ja rajapaikkain niminä, niin varmaankaan ei useimmille niille tarvitse etsiä jotakin takamaan yksinkertaista kruununuudisasutusta komeampaa alkuperää. *Kuninkaanniemen niitty* («Kuninganiemi eng»), joka v. 1622 tuomittiin eräälle Lopen miehelle vanhemman, v. 1517 annetun tuomion perusteella (VA., Tuomik. ee 2, Hollolan kihlak. tuomiok. 1622—1623, l. 23), esiintyy seudulla, jossa kruunu on todennäköisesti keskiajalla harjoittanut uudisasutusta. Asikkalan Vehmaan ja Urajärven kyläin rajoissa v. 1500 mainittu *Kuninkaankivi* («Konungzsteen», Hausen, Bidr. I, s. 18) esiintyy niinikään takamaan seudussa, joka kuuluu Hollolan vanhaan uudisasutusalueeseen.

Kungsbölen asutus nyk. Ruotsinpyhtäällä, *Konungsböle* Helsingin pitäjässä ja *Konungsböle* nyk. Snappertunassa, joita mainitaan Uudenmaan maakirjoissa uuden ajan alussa ja joiden nimien loppuliite *-böle* merkitsee uudisraivausta, metsäasutusta, saattavat nimensä ja maantieteellisen asemansa puolesta aivan hyvin olla keskiajan kruunun uudisasutuksia. Suomen eteläinen rannikko, *Uusimaa*, lukemattomine »böleineen» ja muine uudisasutusmuistoinen onkin epäilemättä ollut kruunun tärkeimpiä ellei kaikkein tärkein uudisasutusalue Ruotsin vallan ensi aikoina maassamme, niin kuin Eerikin kronikka Birger Jaarlin sotaretken seurauksista ruotsalaisen asutuksen levittämistä tarkoittaen kertoo (MU. I, s. 4:0)

The satto thet land met crisna men,
som iak väntar at thet star oc än.

Keskiajan kruunun uudisasutukseksi epäilen *Kuninkaisten kylä*kin, jota mainitaan uuden ajan alussa Loimaalla, vanhalla länsisuomalaisella uudisasutusalueella.

7. K e s k i a j a n k r u u n u n k a r t a n o i d e n a s u t u s o l o j a

Keskiajan kruununkartanoilla on kuten tunnettu ollut taloutensa ylläpitämistä varten säännöllisesti omat erityiset alustalaislääninsä,

toisilla suuremmat toisilla pienemmät (vrt. kirjoitelmaani »Keskiajan kruununkartanot Suomessa», Hist. Ark. XXII, II, 1, ss. 1—27). Muutamat näistä lääneistä muodostivat suurempia yhtenäisiä asutuksia, jotka kaikesta päättäen ovat tulleet perustetuiksi määrätyn järjestyksen mukaisesti.

Pyhäjoen (Helgå) kuninkaankartano Perniössä on seudussa, jonka vanhin maanviljelysasutus (kaskikauden asutus) on ollut suomalaista. Kartanon lampuotilääni, joka muodostaa yhdenjaksoisen alueen ja kaikissa maataloudellisissa suhteissa yhteenkuuluvan piirin yhtyneitten Perniön ja Kiskon jokien seudulla ja joen eteläpuolella, poikkeaa kumminkin suuresti Perniön alkuperäisestä asutuksesta. Kartanoläänin 17 kylännimestä on yhdeksällä loppuliitteenään uudisasutusta merkitsevä *böle* (VA 485: 206). Kun kuningas Maunu Lihakko kirjeessään v:ltä 1347 puhuu Pyhäjoen lampuodeistaan ja heidän veroistaan edesmenneen ritari Harald Elgin aikana, joka lienee sama mies kuin v. 1306 Suomen käskynhaltijana mainittu Harald Torsteninpoika, niin saanemme päättää, että Pyhäjoen uudisasutus on ollut pääosissaan muodostunut jo 1300-luvun alussa. Mutta toinenkin asutusseikka tässä kartanoläänissä on silmäänpiستävä asutuksen ruotsalaisuus. Kun näet vain parissa kolmessa sikäläisessä vanhassa kylännimessä on havaittavissa suomalaista ainesta (Lislekusto, Storkusto, Souckaböle), mutta kaikki muut 13—14 nimeä ovat täysin ruotsalaisia (Lijðheby, Lillebaggeböl, Storbaggéböle, Barnböle, Lisseböle, Näss, Bondeböl, Krocxböle, Gesterby, Bredzböle, Longuick, Aruestoböl, Hästö, Lappenés), ei voi tulla muuhun tulokseen kuin että kartanolääni on määrätystä tarkoituksessa asutettu ruotsalaisilla uudisasukkailla.

Samat seikat uusiintuvat *Ruonan* vanhan kruununkartanon läänissä Sauvossa. Kartano, jolla on suomalainen nimi, on mantereella Halikon ja Sauvon ikivanhain suomalaisten pesäseutujen välimaalla, jossa alkuaan on näköjään ollut kiinteää asutusta varsin vähän. Mutta kartanolle on perustettu mahtava, neljä verokuntaa käsittävä lampuotilääni. Sen 30 kylännimestä uuden ajan alussa oli 14 *böle*-liitteistä, niiden joukossa aikaisemmin mainittu *Bryteböle* (s. 112). Ja niinkuin Pyhäjoella niin täälläkin oli vain harvoilla kylillä suomalaisperäiset

nimet (Kosenböle, Sarapisto, Reijlax, Palckis, Kouböle), valtaavalla enemmistöllä sitävastoin puhtaasti ruotsalaiset (Treskeby, Dikarböle, Bryteböle, Rikarnes, Ingenes, Kulla, Vesterkulla, Korsnes, Sonanberg, Amböle, Brendkerre, Stangberg, Matböle, Haddeböle, Latmarck, Slesböle, Lislelatmarck, Alsböle, Martböle, Holsteböle, Birckerre, Suartisbööle, Lurböle, Skörsböle, Kulla, Dale, VA 485: 247—250). Tällaisia oloja olisi vaikea selittää, ellei kartanolääniä käsitetä vanhemmalla keskiajalla paki paraastaan muodostetuksi yhtenäiseksi uudisasutukseksi eli siirtolaksi.

Edellisen vahvikkeeksi mainittakoon vielä, että vaikka *Kuusistonkin* piispankartanoa joka puolella ympäröivät vanhat suomalaiset asutukset, kartanon läänin kymmenkunnasta kylästä uuden ajan alussa vain Voijlax ja Finneby voitaneen katsoa suomalaisperäisiksi, mutta suurin osa kylistä (Krogböle, Råffuesby, Korsnes, Kerruby, Omine, Storeby, Embodaby, Treskeby ja Munckeäng) jää ruotsalaisiksi (VA 485: 240). Täälläkin siten näyttää kartanoläänin muodostuminen tapahtuneen hankittujen ruotsalaisten uudisasukkaiden avulla. Koska Kuusisto esiintyy piispan olinpaikkana jo v. 1295 ja piispa vähää myöhemmin lienee sinne rakennuttanut linnan, on kartanolääni-kin varmaan tullut muodostetuksi myöhäisintään 1300-luvun alussa.

Syy miksi eteläisen Varsinais-Suomen kartanoläänien asukkaiksi hankittiin ruotsalaisia on paitsi muuta tietenkin ollut ruotsalaisen väestön tottumus vakinaiseen pelto- ja karjatalouteen. Hauskoja viittauksia siihen suuntaan ovat sellaiset asutusnimet kuin Ruonan läänin *Dikarböle* ja *Brendkerra* sekä Kuusiston *Kerreby* (Kerruby), jos kuten näyttää nämä nimet ovat asetettavat yhteyteen ojurien ja kytösoitten kanssa.

Todennäköisesti on useille muillekin keskiajan kruununkartanoille kuin Pyhäjoelle ja Ruonalle koetettu hankkia tarpeellista taloudellista pohjaa sentapaisella uudisasutuksella, jota edellä on kuvattu, vaikkei se missään näytä olleen niin yhtenäinen ja johdonmukainen kuin Eteläisen Varsinais-Suomen kartanoissa. Taasian kuninkaan-kartanolla itäisellä Uudellamaalla oli hajallinen ruotsalainen lampuotialue, Porvoon ja Kymen kuninkaankartanoilla sitävastoin pääasiallisesti suomalaiset läänit. Tapa perustaa kruunun tarkoituksia varten

kruunun- eli kuninkaankartanoita niihin kuuluvine alustalaislääneneen oli Suomen itäisillä rajaseuduilla voimassa vielä keskiajan lopulla, kuten Saviniemen kartanon ja siihen kuuluvan »yksjalkain» läänin esimerkki todistaa (vrt. s. 126).

8. M a j a t a l o a s u t u k s i a .

Yleisesti tunnettu on kertomus Vahvajärven piispanmajatalon perustamisesta Hämettä ja Savoia erottavan erämaahan. Sysmän ja Savolahden välisellä 18 (vanhan) peninkulman pituisella autiolla taipaleella, jota piispan tarkastusmatkoillaan kerran kolmessa vuodessa oli kuljettava, oli matkamiesten täytynyt yöpyä paljaalle maalle tai jäälle, kunnes piispa Maunu Tavast oli perimälleen ja ostamalleen maalle Vahvajärvelle asettanut lampuodin ja »rakennuttanut huoneita, joissa piispa ja muut hyvät matkamiehet saisivat lämpöä ja lepoa.» Vaivan palkaksi piispa vapautti lampuodin kymmenyksien ja maanvuokran maksamisesta, ja v. 1442 kuningas piispan anomuksesta vapautti majatalon kaikista kuninkaan veroista (Mustak., s. 403).

Vahvajärven asutus ei ole ainoa laatuansa keskiajan Suomessa. Jo Ruotsin vallan ensi ajoista saakka kuului huolenpito yleisestä liikenteestä uuden maallisen hallinnon tärkeimpiin tehtäviin Suomessa. Tämän tehtävän suorittaminen tuli sitäkin tärkeämmäksi, kun Hämeen ja Länsi-Karjalan valloittamisen jälkeen valtakunnan alue suuresti laajeni ja pitkät erämaantaipaleet eteläisessäkin Suomessa vaikeuttivat kauttakulkua ja linnain ja maakuntain keskinäistä yhteyttä. Tästä johtuvain vaikeuksien voittamiseksi näyttäisi olleen käytännöllisin ja luonnollisin keino, että kruunu olisi perustanut sopiviin paikkoihin tärkeimmille erämaantaipaleille sentapaisia majaanpaikka-asutuksia, jollaisen piispa Maunu Tavast perusti Vahvajärvelle. Todella voidaankin joitakuuta sellaisia tapauksia osoittaa.

Portaan (Loimon) harvaanasutun takamaanpitäjän kautta kulki keskiajalla Turun—Hämeenlinnan vanha valtatie. Uuden ajan alussa esiintyy Portaan pitäjässä kaksi poikkeuksellista neljännysmiestä eli bolmania, jotka »istuvat suuren yleisen tien varrella pitämässä kestitystä».

mistä he nauttivat määrättyä hyvitystä (VA 3783: 5, 20; 3784: 13; 3802: 12; 3803: 37). Toinen näistä majapaikoista oli todennäköisesti Lietsassa (»Leisankoukku» v. 1561). Sen nimi, sen yksinäinen asema Portaan kylän ja Rengon välisessä erämaassa juuri puheenaolevan vanhan valtatievarressa ja vihdoin se seikka, että tämä asutus uuden ajan alussa oli vapautettu tavallisista veroista ja maksoi vain sopimusveroa (VA 3913: 7) tekevät aivan uskottavaksi, että tässä on kysymys keskiajalla kruunun toimesta liikenteen tarpeeksi perustetusta erityisestä uudisasutuksesta. Toinen puheenaolevista poikkeuksellisista bolmaneista sijaitsi luultavasti Someron Lahdessa (VA 3802: 38). Sen perustamisneitoista ja muista oloista ei kuitenkaan ole sen tarkempia tietoja; jos se on kruunun perustama uudisasutus, on sen perustaminen varmaan tapahtunut aikaisemmalla keskiajalla, koska myöhemmällä sillä seudulla jo oli muitakin asutuksia.

Tuuloksen Jutilassa asui uuden ajan alussa ja oli varmaankin jo kauan sitä ennen asunut *sopimusmies* (stadgaman), joka pääsi veroistaan määrättyllä rahamaksulla korvaukseksi siitä, että piti yösjää Hämeen linnan voudille hänen Jämsän matkoillaan (VA 3696:3). Jutila oli keskiajalla suurten erämaaseutujen ääressä, mutta koska se kuitenkin sijaitsi lähellä ikivanhoja asutusseutuja, on epä-tietoista, onko se ollut kruunun perustama uudisasutus.

Raaseporin läänissä mainitaan uuden ajan alussa kahta pysyvää *nimitysmiestä* (nempningsman, skiutznempnare), jotka oli asetettu yleisen tien varrelle pitämään kestitystä, minkä korvaukseksi nauttivat erityistä hyvitystä (VA 8: 70, 2981: 43; 2974: 56). Toinen näistä kruunun miehistä asui Siuntion eteläosassa, ikivanhan Turun—Viipurin rantatien varrella (»en nempningsman i Wijk», VA 3050: 11), toinen luultavasti Lohjalla (»skiutznemparen af Loijo», VA 3052: 16). Kun tällaisten majapaikkain tarve on keskiajalla varmasti ollut paljon suurempi kuin uuden ajan alussa, jolloin Raaseporin läänissä oli useita nimismiehiä ja satamäärä bolmania huolehtimassa majoituksista ja kestityksistä, ja kun itse nimitys »nempningsman» kuuluu vanhempaan keskiaikaan (Voionmaa, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, ss. 331—334), on hyvinkin mahdollista, että nuo kaksi Raase-

porin läänin erikoista nimitysmiestä ovat tulleet kruunun toimesta asetetuiksi jo vanhemmalla keskiajalla. Vikin nimitysmiehen asuinpaikka pitäjään rajaseudussa, jossa »Nordanvik» ja »Sunnanvik» vielä uuden ajan alussa olivat ainoat asutukset, saattaa pitämään mahdollisena, että sikäläinen nimitysmies olisi alkuaan ollut kruunun uudisasukas. Asian lisävalaistukseksi mainittakoon vielä, että toisistakin lähteistä tiedetään Vikin—Pikkalan seudulla muinoin olleen kulkuvaikeuksia, joiden poistamiseksi kruunun oli ollut ryhdyttävä erityisiin järjestelyihin. Siuntion pitäjän tileissä v:lta 1580 näet kerrotaan: »vielä ovat talonpojat Siuntion pitäjässä Pikkalan kylässä maksaneet veroa, joka kutsutaan flöteveroksi, sen vuoksi, että ne ovat kuljettaneet hevosia ja väkeä Pikkalan joen ylitse» (Ruuth, 1500-luvun maakirjoissa mainituista »flöteveroista», Hist. Ark. XII, ss. 62—63). — Vikin nimitysmiehen virkatoverista Lohjalla ei voida mitään sanoa, kun hänen asuinpaikkansa ei ole tarkemmin tunnettu.

Savon viidessä hallintopitäjässä uuden ajan alussa, ja varmaan jo keskiajan lopussakin, oli kussakin neljänneskunnassa neljännysmiehen lisäksi erityinen *kyytinimitysmies* (skjutsnemnare). Säamingin, Juvan ja Pellosniemen pitäjissä mainitaan kussakin pitäjässä vielä lisäksi yksi *kuninkaanmies* (Konungsman), joka nautti määrättyä verovapautta »yösijan edestä, jonka hän pitää linnanvoudille ja hänen miehilleen siihen aikaan, jolloin hän kulkee ympäri lääninä käräjillä» (Voionmaa, Suomal. keskiajan tutk., s. 333). »Kuninkaanmiehiksi» näitä majapaikan pitäjiä tuskin olisi ollut syytä kutsua, elleivät he alkuaan olisi olleet kruunun tärkeille paikoille erityisesti asettamia uudisasukkaita. Sekin seikka, että näitä kuninkaanmiehiä mainitaan ainoastaan Savon kolmessa vanhassa eteläisessä pitäjässä, vahvistaa tätä otaksumaa. Lopullista varmuutta näitten majataloasutusten alkuperäisestä luonteesta ei meillä kuitenkaan ole.

9. »M a l a m æ n i t.»

Olemme edellisessä jo puolittain siirtyneet keskiajan verotuskysymysten alalle, joka on toisena päälähteenämme keskiajan kruunun uudisasutustoiminnan tuntemiseen. Otamme tässä tarkastaak-

semme erään sellaisen keskiajan omissa asiakirjoissa esiintyvän verotusseikan.

Siinä kirkollisia maksuja koskevassa sopimuksessa, jonka Turun piispa Johannes v. 1373 sai aikaan Uudenmaan asukkaiden kanssa, on erityisiä määräyksiä *malamæn* nimellä kutsuttujen verovelvollisten maksuista. Asiaa koskeva sopimuksen kohta kuuluu seuraavasti: »Samoin sovittiin ja määrättiin, että miehet, joita sanotaan malamæneiksi, joilla on omat huoneet ja karjaa, mutta jotka kylvävät vähän tai ei mitään, suostuvat maksamaan ruokalisän sijaan 5 Ruotsin äyrytystä papille, kirkolle 1 äyrytyisen ja yhtä paljon lukkarille. Mutta toiset malamænit, joilla ei ole omia huoneita, vaan jotka asuvat muiden kanssa, maksavat papille yhden Ruotsin äyryn, kirkolle 4 Ruotsin penninkiä ja yhtä paljon lukkarille. Palkkamies maksaa papille yhden Ruotsin äyrytyisen; myöskin palkkavaimo maksaa kuusi penninkiä. Samoin loisnainen maksaa papille yhden äyrytyisen ja kaksi penninkiä lukkarille» . . . (Mustak., s. 146).

Malamæniä maksut olivat kerta kaikkiaan määrättyt ja vähemmät kuin tavallisten talonpoikain. Toiselta puolen heidän maksunsa kuitenkin olivat suuremmat kuin varsinaisten tilattomain. Tämä seikka samoin kuin tieto, että puheenaolevista Uudenmaan malamæneistä toiset harjoittivat itsenäistä maataloutta, etupäässä karjanpitoa, tekee todennäköiseksi, että malamænit olivat sentapaisia erikoisia, yhteismaille sijoittuneita uudisasukkaita tai saariston kalastajia, jotka myöhemmin laskettiin »sopimustalonpoikain» (stadgebönder) suureen luokkaan. Ne uusmaalaiset malamænit, joilla asiakirjan mukaan ei ollut omia taloja, olivat ehkä kylissä asuvia tilattomia, joilla oli omaa karjaa ja omia niittyjä ja viljelysmaita, tai sellaisia kaskenpolttoa harjoittavia tilattomia, joita karjalais-savolaisilla alueilla uuden ajan alussa kutsuttiin »kirvesmiehiksi» ja joiden elinkeinolle Uudenmaan rannikkoseuduilla vielä verraten uusina aikoina on ollut edellytyksiä.

Samanlaiseen käsitykseen malamæneistä johtaa itse nimityksen tarkastaminen. Kahdennellatoista vuosisadalla on sana *måle* Ruotsissa merkinnyt kuninkaan linnamiehille (huskarlar) maksettua palkkaa (Hildebrand, Sveriges medeltid I, s. 148). Tanskassakin on

varhaiskeskiajalla sana *mali* merkinnyt palkkaa ja sana *malamenn* palkkamiestä (Hildebrand, Sveriges medeltid II, s. 156; Petersen, Bonde, Bryde og Adel, Annaler for Nordisk Oldkyndighed 1847, ss. 228—327). Ruotsin maakuntalaeissa *male* merkitsee veronalaisten suoritettavaa maksua, veroa (Schlyter, Glossarium). Söderwallin keskiajan ruotsinkielen sanakirjan mukaan sana *male* (maale) merkitsee sopimusta, sovittua maksua, määrättyä papinmaksua. Panemme merkille, että *male*-sana kaikissa näissä aikaisemmissa tunne-
tuissa käyttötapauksissaan on merkinnyt sovittua maksua.¹

Epäilemättä tämän vanhan merkityksensä vuoksi *male* (malle, maale, murteittain *måle*) on keskiajan Ruotsissa tullut merkitsemään myöskin asuttua uudisviljelystä, torppaa (Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket). Göötalaisissa asutusnimissä esiintyvän *måla* liitteen on selitetty merkitsevän vuokratilaa (Lindroth, »Ortnamnsforskningen som fosterländsk vetenskap», Det nya Sverige 1918, ss. 487—501). Nimitys *malakarlar* merkitsee Söderwallin mukaan uudisasukasta, torpparia. Länsigöötanmaan laissa mainittuihin yleismaatalonpoikiin (allmänningsbönder) luettiin myöskin metsissä olevat uudisasukkaat, joita kutsuttiin nimillä torpakarlar, stubbakarlar, *malakarlar* (Tengberg, Om den äldsta territoriala indelningen och förvaltningen i Sverige, s. 40).

Skandinaviaalais-suomalaisilla *malamæneilla* (*malakarlar*) on vastineensa Englannissa normannilaisen maavallan ensi aikoina esiintyvissä *molmen'*eissä, jotka olivat työveroista vapaita, mutta muunlaisia veroja maksavia alustalaisia (»Molmen, men who paid a rent or mol in place of service», Warner, Landmarks in English Industrial History, s. 40; »Molmen are freer than Workmen», Brodnitz, Englische Wirtschaftsgeschichte I, s. 20).

Malamæn nimitys siis vahvasti tukee sitä käsitystä, että Uudenmaan sen nimiset keskiaikaiset veronmaksajat ovat olleet uudisasukkaita tai uudismaitten viljelijöitä. Nämä uudisasukkaat ovat maksa-

¹ Kentiesi on suomalainen *maaliskuu* selitettävä tästä veroa, maksua, merkitsevästä varhaiskeskiaikaisesta skandinaviaalaisesta sanasta. Maaliskuu = kuu, jolloin talviverot maksettiin. Keskiajan *malamænen* suomalaisiksi vastineeksi voisimme siten otaksua sanan *maalismiehet*. Vrt. Iissä tavattavaa paikannimeä »Maalismaa.»

neet sopimusveroa kruunullekin eikä vain kirkolle. Poikkeusase-
maansa he näet varmaan olivat joutuneet juuri senvuoksi, että olivat
asettuneet yleismaille, jotka Suomessa katsottiin kruunun alaisiksi
ainakin sikäli, että niille raivatuista uudisveroista oli maksettava
vero valtiolle. »Udellamaalla» jos missään tällaiset uudisasutukset
vanhemmalla keskiajalla ovat luonnolliset ja edellytettävät.

Mainittakoon lopuksi, että useissa Länsi-Uudenmaan pitäjissä
uudenajan alussa maksoivat »saaristotalonpojat» ja »itselliset» pa-
pille 2 äyriä mieheen ja että tämä maksu on Pohjan pitäjässä
merkitty verokirjaan nimellä *molmenness peninga* (VA 6:156).

10. »Yksjالات» ja »enlopesmænit»

Kuten kirjoitelmassani »Karjalan 'yksjaloista' ja 'libereistä'
uuden ajan alussa» (Hist. Ark. XXIV, II, Pöytäk. ss. 82—90) on tar-
kemmin selvitetty, on uuden ajan alussa Jääskessä esiintyvä Savi-
niemen kuninkaankartano ynnä siihen kuuluva *yksjalkain* alue eli
lääni kruunun uudisasutus, joka valtiollisista ja sotilaallisista syistä
perustettiin valtakunnan itärajalles todennäköisesti keskiajan lopulla.
Nimi ja itse laitos vastaavat Venäjän »yksitaloisia» (odnodvorts),
jotka olivat keskiajalla rajaseuduille asetettuja kruunun uudisasuk-
kaita, ja Itämeren maakuntain »Einfüssler» (Einfotling, Einfüssling)
nimisiä asukkaita, joiden mainitaan olleen juhtapäivätöitten sijasta
jalkapäivätöitä suorittavia pikkutalollisia.

Yksjalka nimitystä muistuttaa nimitys *enlopesmæn*, joka tavataan
Eerik Pommerilaisen v. 1419 Turun läänin asukkaille antamassa
päätöksessä. Siinä sanotaan kuninkaan tahtovan, että »kaikkien
enlopesmænien tulee auttaa talonpoikia veronmaksussa, kunkin
voimansa mukaan, neljän kelpomiehen tutkimuksen mukaan» (...
»Item vilí vi at alle enlopesmæn skulu helpa bönderna i scattin, hwar
epter sin makt, epter fyræ dandamanna sagn». . . Mustak., ss. 288—
289). Asiallisestikin enlopesmænit siten vastasivat yksjalkoja sikäli
että molemmat kuuluivat varsinaisten talonpoikain alapuoella ole-
vaan köyhään pikkutalollisluokkaan. Tällaisia pikkutalollisia on v:n
1419 asiakirjan mukaan ollut Turun linnaläänissäkin. Suoranaista
todistusta siitä, että enlopesmænit olisivat olleet kruunun uudisasuk-

kaita, ei ole. Yleisistä syistä se kumminkin on hyvin luultavaa. Säännöllisen veron alaisella maalla, johon kuuluivat alkuperäisten talonpoikaiskyläin tilukset ja omistukset, ei yksijalkain tapaisia poikkeuksellisia tiloja voinut syntyä. Talonpoikaiskylät ja niistä tiloja jakamalla tai uudisasutuksella syntyneet pikkutilat olivat ryhmittyneet verokunniksi, jotka kukin toimivat omalla yhteisellä verovastuullaan. Jos verokunnan asutus ja verokyky kasvoivat, lisäsi kruunu veroa verokunnalle tai perusti uuden verokunnan, joka tasoitti kuorman omassa keskuudessaan. Vanhain talonpoikaisomistusten ulkopuolelle syntyviä asutuksia ja viljelyksiä kruunu sitävästoin katsoi perustetuiksi yleismaalle tai kruunun alueelle ja verotti niitä vapaasti. Ilmeisesti sellaisia olivat keskiajan enlopesmäenitkin.

»Yksijalka» ja »enlopesmäen» nimitysten alkuperäistä merkitystä voidaan vain arvailla. Kentiesi on nimitys tarkoittanut yksinäistaloo kyläasutuksen vastakohtana tai humoristisesti »jalkapuolta» talonpoikaa täysikykyisen kaksijalkaisen talonpojan vastakohtana.

Karjalan yksijalkoja kutsutaan asiakirjoissa myös *torpiksi* ja *kantotalonpojiksi* (stubbebönder), joilla nimillä keskiajan Ruotsissa tarkoitettiin etupäässä yleismaalle perustettuja uudistaloja ja jotka ovat täysin sopusoinnussa sen kanssa, mitä edellä on esitetty.

II. S o p i m u s v e r o t.

Uuden ajan alussa esiintyy siellä täällä etelämmässä Suomessa poikkeuksellisia kruunun veronmaksajia, joita asiakirjoissa kutsutaan *sopimusveroiksi* (stadgeskatter) tai *sopimusmiehiksi*, *sopimustalonpojiksi* (stadgemän, stadgebönder). Kun on syytä luulla, että tämäkin laitos on yhteydessä keskiajan kruunun uudisasutustoimen kanssa, otan seuraavassa lyhyesti tarkastettavaksi näistä verollisista saatavat tiedot. Alan Viipurin läänistä, koska sikäläisistä sopimusmiehistä tiedot ovat runsaimmat ja koska sikäläiset olot tässäkin suhteessa näyttävät sisältävän alkuperäisempiä piirteitä kuin muualla esiintyvät.

Viipurin läänin verokirjan mukaan v:lta 1539 (VA I: 8—19) oli mainitussa läänissä siihen aikaan sopimusmiehiä seuraava määrä:

Lapveden kihlakunnassa:	Äyräpään kihlakunnassa:
Säkjärvellä 6	Jääskessä 44
Virolahdella 7	Muolaassa 9
Vehkalahdella..... 6	Hanttulassa 10
Lapvedellä 1	Uudellakirkolla 17
Taipaleessa 5	Viipurin pitäjässä 2

Yhteensä siis koko alueella 107.

Näiden sopimusmiesten asemaa ja oloja valaisevat seuraavat lisätiedot.

Säkjärven 6 sopimusmiestä suorittivat erikoisia rahamaksuja »pienistä niityistä, joita he olivat raivanneet takamaille» (VA 1: 8). V. 1540 mainitaan näiden niittyjen olevan saarilla. Kun samana vuonna yksi sopimusmies pantiin verolle, jäi jäljelle 5 sopimusveron maksajaa (VA 4994: 3).

Virolahden sopimusmiehet maksoivat erilaisia määriä voita »ulko-saarista ja pienistä saarista, joita he käyttävät karjanlaitumeksi»; eräs maksoi rahaa pienestä »Fastöö» nimisestä saaresta (VA 1: 9). V. 1556 luetellaan Virolahdella seuraavat »jakosaaret» (deell hálmar), joista maksettiin »sopimusveroa»: Korpisaari, Pitkäpaasi, Baggeö, Hoffuar holm, Brask eng ja Fastö (VA 5121: 18). Selvästikin tarkoitetaan v:n 1539 asiakirjoissa näitä samoja saaria.

Vehkalahden 6 sopimusmiestä maksoivat sopimusrahoja eri suurin määrin »pienistä niitymaista, joita he käyttävät kuninkaan yleismaalla ja karjanmaakseen» (VA 1: 10). Eräissä myöhemmissä asiakirjoissa luetellaan pitäjän sopimusmiehet, jotka nimistään päättäen kuuluivat paikkakunnan paremmistoon (hustru cirstin, jacop wnddranck nils rolandt, erik sifredson, hendrik bonde, VA 5013: 21; 5041: 37). Pitäjässä mainitaan sopimusverojen lisäksi myöskin 5 »flöte»-verollista, jotka merkittävää kyllä olivat aivan samoja henkilöitä kuin sopimusverolliset (VA 5000: 32). On arveltu, että asiakirjoissa olisi sekoitettu sopimusverot ja flöte-verot. Niin ei kuitenkaan ole alkuaan ollut laita, vaan mainitaan v:n 1539 verokirjassa molemmat verot erillään, ja selviää asiakirjasta, että sopimusvero maksettiin rahassa, mutta flöte-vero voissa (VA 1: 10).

Lapvedellä maksoi sopimusveroa Sigfrid Posse »yleismaan kappaleesta» vuosittain 24 killinkiä (VA 1: 12). V. 1540 mainitaan tämän

sopimusmaan joutuneen tavallisen veron alaiseksi. Tämä sopimusverollinen, jolla oli tunnettu rälssimiesnimi ja joka myöhemmin mainitaan neljännysmiehenä Lapvedellä (VA 5000: 47), oli nähtävästi tavallisia talonpoikia parempi mies.

Taipaleen 5 sopimusmiehestä sanotaan, että he »maksavat rahaa ja viljaa ulkomaistaan ja kruunun yleismaasta»; neljä maksoi ½ markkaa rahaa ja 7 panna rukiita kukin, viides 12 killinkä ja 2 panna rukiita (VA 1: 12—13). V. 1540 pantiin 4 sopimusmiestä Taipaleessa säännöllisen veron alaisiksi (VA 4994: 8).

Jääsken 44 sopimusmiehen mainitaan olleen köyhyytensä vuoksi kyvyttömiä maksamaan kaikkia pääveron parselleja, minkä vuoksi he suorittivat mieheen ainoastaan 9 killinkä rahaa ja 2 panna rukiita (VA 1: 15). V. 1540 tuli heidän maksettavakseen raskaampi sopimusvero: 2 äyriä 6 penninkä rahaa, 2 panna rukiita ja saman verran maltaita (VA 4994: 11). Kolme vuotta myöhemmin mainitaan Jääskessä enää 6 sopimusveroa. Kun samaan aikaan pitäjän säännöllistä veroa maksavain nautakuntain luku oli kasvanut 26:sta 30:een, oli 40 sopimusverosta nähtävästi muodostettu 4 uutta nautakuntaa; Viipurin läänissä näet laskettiin 10 veroa nautakunnalta VA 5000: 72).

Muolaan 9 sopimusmiehen jokaisen maksettavaksi v. 1540 tuli 2 äyriä 6 penninkä rahaa ja 2 panna rukiita, mutta se oli selvästi liikaa, koskapa 5 sopimusmiestä oli nähnyt parhaaksi karata Venäjälle (VA 4994: 12).

Hanttulan ja Uudenkirkon sopimusmiesten maksut ja muut olot olivat samanlaiset kuin Jääsken sopimusverojen (VA 1: 17—18).

Viipurin pitäjän sopimusverot olivat pieniä tiluksia; v. 1539 oli sopimusveron maksajia pitäjässä 2 ja v. 1545 kaikkiaan 4 (VA 1: 19; 5052: 21).

Muulla Suomessa oli sopimusverollisia vähemmän kuin Viipurin läänissä ja ovat tietomme niistä paljon niukemmat.

Porvoon läänissä oli uuden ajan alussa kuitenkin puheenaolevia verollisia enemmän kuin lännempänä. V. 1539 ja 1541 mainitaan Helsingin pitäjässä sopimusmies Matts i Nackaböle, joka oli vanhaa vapaasukua ja luettiin myöskin flöte-verojen maksajiin; hänen sopi-

musveronsa teki $1\frac{1}{2}$ markkaa $1\frac{1}{2}$ äyriä rahaa, $3\frac{1}{2}$ leiv. voita ja 3 lammasta. Tätä sopimusmiestä ei myöhemmin enää mainita, mutta hänen sijaansa ilmestyy aivan samansuuruisen sopimusveron maksajana Markus i Finnby.

Sipoossa mainitaan uuden ajan alussa Gesterbyssä paria kolmea sopimusmiestä, jotka maksoivat kukin veroa 5 markkaa 5 äyriä.

Porvoon pitäjässä oli v. 1539 kaksi sopimusverollista, toinen Änä-sissä (vero 5 markkaa rahaa) ja toinen Jackarbyssä (vero $3\frac{1}{2}$ markkaa rahaa). Seuraavina aikoina mainitaan sopimusverollisia lähes pariinkymmeneen, Ekenäsissä, Svartsåssa, Krepelbyssä, Sonössä y. m., mutta sitten heidän lukumääränsä taas vähenee.

Pernajassa oli v. 1539 kaksi sopimusmiestä; toinen oli Kivisalossa (Kjefsalössä) ja toinen Fasarbyssä ja kumpikin maksoi veroa 4 markkaa vuodessa.

Pyhtäällä mainitaan samana vuonna sopimusmies Taasiassa ja myöhemmin useampia Ahvenkoskella.

Nämä Porvoon läänin sopimusverolliset (Allardt, Borgå läns sociala och ekonomiska förhållanden åren 1539—1571, ss. 75—78), muistuttavat kaikessa verotovereitaan Viipurin läänissä. Useilla porvoonlääniläisillä sopimusmiehillä oli veronalaiset tiluksensa saaristossa.

Mualla Suomessa uuden ajan alussa esiintyvät sopimusverolliset on pian lueteltu.

Hämeessä mainitaan v. 1539 sopimusveroja Tuuloksen Jutilassa (vero $1\frac{1}{2}$ markkaa rahaa), Asikkalan Hillilässä (vero $2\frac{1}{2}$ markkaa), Sääksmäen Sääksniemessä (vero 11 äyriä 4 penninkiä), Janakkalan Nuolialassa (vero 2 markkaa) ja Mäskälän Harvialassa (vuosivero 2 markkaa) (VA I: 117, 120, 131, 143, 148).

Hämeen sopimusverot näyttävät olleen kaikki tiloja, mutta mitään varmuutta ei ole siitä, että ne olisivat olleet kruunun uudisasutuksia. Tuuloksen Jutilasta on jo ennen puhuttu (s. 122). Harvialan sopimusvero näyttää olleen yhteydessä paikallisten rälssioikeuksien kanssa. Merkittävä on, että koko Längelmäen neljäskunta Hämeen vanhimpa'n verokirjain mukaan maksoi sopimusveroa (VA I: 138). Siinä on varmaan kysymys suuremmasta keskiaikaisesta uudisasutus-

alueesta; se omituinen seikka, että tämä kaukana oleva neljänneskunta luettiin Kulsialan pitäjään, on ehkä selitettävissä siitä, että Längelmäki on ollut erityistä kulsialaista eikä kruunun erityistä asutusala.

Satakunnan vanhimmissa maakirjassa esiintyy sopimusveroja Huittisten Keikyän neljänneskunnan Heinijoella 1, Kokemäen Harjavallan neljänneskunnassa 5 sekä Ulvilan pohjoisessa neljänneskunnassa 1 (VA 1920:120, 161, 149). Tarkempia tietoja näiden sopimusverojen laadusta ei ole ollut saatavissani.

Varsinais-Suomessa mainitaan uuden ajan alussa ainoastaan kaksi kruunun sopimusveroa, molemmat »herra Antin» hallussa ja kumpikin Maarian pitäjässä, toinen (4 tangon ala) Virmusmäen kylässä ja toinen (9 tangon ala) Raunistulassa (VA 485: 43).

/ Luodessamme yleiskatsauksen täten keräytyneeseen aineistoon, havaitsimme, että sopimusveron alaiset tilukset ovat olleet niittyjä, karjanmaita ja muita hajanaisia erikoistiluksia sekä kokonaisia tiloja.

Saattaa kyllä olettaa, että näiden erilaisten tilusten joukossa olisi sellaisiakin, jotka alkuaan olisivat olleet yksityisoikeudellisten sopimusverojen alaisia, jollaisia tiluksia sekä kirkolla että yksityisillä vapaamiehillä ja varhemmalla keskiajalla oli paljonkin, ja jotka myöhemmin tavalla tai toisella (sakkoina, peruutuksina, perintönä) olisivat joutuneet kruunun alaisiksi. Mutta yleensä ovat kruunun sopimusvero-olot niin samanlaatuiset, että niiden pohjana varmaankin ovat yhdenlaatuiset alkuperäiset kruunun ja veronmaksajain suhteet.

Yksityisellä maalla, kylämaalla, joka jo oli säännöllisen verotuksen alainen, ei tällaiselle kruunun verotukselle ollut tilaa. Se on ollut erityistä uudisviljelys- ja uudisasutusverotusta. Suuri pääjoukko edellä luetelluista sopimusverotuksista on epäilemättä alkuaan sijainnut yleismaalla, jossa kruunu on katsonut omistavansa verotusoikeuden. Lapvedellä, Taipaleessa ja Vehkalahdella nimenomaan mainitaankin sopimustilusten sijainneen kruunun yleismailla. Monet näin verotetuista tiluksista, varsinkin Viipurin ja Porvoon lääneissä, ovat olleet saarilla, jotka turvallisuutensa vuoksi keskiajalla ja kauan myöhemminkin ovat olleet erityisesti haluttuja karjanlaitumiksi.

Sopimusmiehet maksoivat uuden ajan alussa kruunulle veroksi rahaa tai rahaa ynnä viljaa; ainoastaan yksi sopimusmies Helsingin pitäjässä maksoi myöskin voita.

Sopimusveroja on ollut kahta eri tyyppiä eli muotokuntaa. Toisen muodostivat hajanaiset erikoistilukset, jotka tavallisesti olivat varakkaiden henkilöiden hallussa. Useat sopimusverolliset kuuluivat paikkakuntansa ylempään väestökerrokseen. Sellaisiksi mainitaan tai voimme päätellä erinäiset sopimusmiehet Lapvedellä, Vehkalahdella, Helsingin pitäjässä, Mäskälässä, Maariassa. Näillä varakkailla sopimusverollisilla oli hallussaan omain varsinaisten maittensa lisäksi hajanaisia ulkotiluksia, joista maksoivat kruunulle veroa. Tässä ei siis ollut kysymys uudisasutuksesta, vaan ainoastaan uudisviljelyksestä kruunun maalla tai kruunun tilusten vuokrauksesta. Kun asiakirjoissa kerrotaan, että yksi ja toinen tällainen sopimusverollinen pantiin säännöllisen veron alaiseksi, on se kaiketi ymmärrettävä niin, että verotettavan maan viljelykset laajenivat tai että sinne asettui vakinainen asukas, joissa tapauksissa kruunu katsoi voivansa veroa lisätä.

Toista sopimusverojen muotokuntaa edustavat Äyräpään kihlakunnan sopimusmiehet. He ovat selvästi alkavia vähäväkisiä kruunun uudisasukkaita — »yksijalkoja» ja »enlopesmäneja» toisella nimellä. Uuden ajan alussa heitä esiintyy enin Suomen kaakkoisilla rajaseuduilla, joissa uudisasutus vielä oli täydessä käynnissä; läntisemmässä Suomessa heidän luokkansa oli siihen aikaan melkein hävinnyt, koska suuret kruunun uudisasutusajat siellä jo olivat menneet ja uudisasukkaat muuttuneet tavallisiksi verotalonpojiksi, eivätkä uuden torppariasutuksen ajat vielä olleet tulleet.

Vleensä on kruunu pyrkinyt saamaan sopimusverollisia säännöllisen veron alaisiksi (Säkjärvi, Lapvesi, Taipale). Valaisevia ovat toteammamme tapaukset, jolloin uusia verokuntia on muodostettu sopimusveroista (Jääski, Kulsiala). Se käy täydellisesti yhteen sen menettelyn kanssa, joka on kuvattu Viipurin Karjalan vanhimmissa veroja maakirjoissa (Voionmaa, Suomen karjalaisen heimon hist. ss. 169—171).

Sopimusverolaitos on aito-keskiaikainen laitos, vaikka sillä vielä uudellakin ajalla on ollut jonkinlaista merkitystä kruunun taloudessa.

12. Flöte-verot.

Runsaammat kuin tiedot Itä-Suomen sopimusverollisista ovat tiedot Länsi-Suomen vanhoista *flöte*-miehistä. J. W. Ruuthin usein mainittu tarkka tutkimus niistä tekee tarpeettomaksi tässä uudelleen kerrata asiaa. Ruuthin mukaan on flöte-veromaita ollut kahdenlaisia, 1) entisten rälssimiesten tiloja, jotka olivat uudestaan tulleet veron alle, mutta maksoivat erikoista sopimusveroa rahassa, ja 2) niittymaita ja moisioita, joita talonpojat sopimuksen nojalla käyttivät, suorittaen niistä määrätyn maksun. Uudellamaalla mainitaan flöte-veron alaisena luotoja y. m. ulkomaita, joita oli talonpoikain hallussa yli heidän veromarkkalukunsa. Ahvenanmaalla maksettiin tähän kuuluvaa veroa ulkokareista. Kaikille flöte-veromaille oli yhteistä, että ne luettiin rälssin luontoisiksi.

Mielestäni flöte-laitos suuressa kokonaisuudessaan on niin läheistä sukua edellä esitetylle sopimusverolaitokselle, ettei niitä voi jyrkästi erottaa toisistaan. Se ilmenee siitäkin, että uuden ajan alussa sopimusvero ja flöte nimityksiä usein käytettiin synonyymisinä.

Sopimusverollisista poikkeavaa varsinaista uutta näyttäisi flöte-laitoksessa olevan se, että kokonaisia tiloja läntisessä Suomessa varsin lukuisasti oli flöte-luontoisia ja että flöte-tilain omistajat laskettiin tavallaan vapaamiehiksi ja selitettiin »köyhtyneiksi rälssimiehiksi». Kuten kirjoituksessani »Suomen aatelin alkuhistoriasta» olen huomauttanut, on tämä omituiselta näyttävä seikka luonnollisimmin selitettävä siten, että flöte-miehet ovat pikemminkin olleet entisiä yleismaan uudisasukkaita kuin entisiä rälssimiehiä. Flöte-järjestelmän ja uudisviljelys- ja uudisasutustoimen yhteyttä osoittaa Raaseporin verokirjassa v:lta 1451 tavattava tieto, jonka mukaan Pohjan pitäjässä käytettiin kahden verokunnan täyttämiseen 6 veromarkan maata flöte-verosta (»Item satte jag uti 2 bol 6 skatmark af flöteskat-ten och fylte 2 bol op», VA Hausenin kok.) sekä Paraisissa keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa mainittu flöte-verojen muodostama verokunta *flötebol*. Näistä esimerkeistä näkee, että flöte-veroja es-teettä käytettiin uusien verokuntain muodostamiseen aivan samalla tavoin kuin uudisasutuksia Viipurin Karjalassa. Kun flöte-verot oli perustettu tavallisen veronalaisen maan ulkopuolelle, olivat

ne tavallaan rälssin luontoisia; ne eivät kuitenkaan olleet verottomia, kuten oikeat rälssimaat, vaan maksoivat erikoisen luonteensa mukaista erikoisveroa. Kun ne olot, joissa flöte-verot esiintyvät, monessa kohden tekevät kehittyneemmän vaikutuksen kuin Itä-Suomen sopimusverot, näyttävät edelliset olevan vanhempaa juurta kuin jälkimmäiset.

13. L o p p u k a t s a u s .

Edellisessä olemme kokonaan sivuuttaneet kysymyksen takaja erämaitten muinaisesta oraistuksesta ja kruunun oikeuksista niihin ja rajoittaneet tehtävämme tosiasiallisten keskiaikaisten kruunun uudisasutusten jälkien etsimiseen. Se mitä olemme löytäneet, on kaikissa oleellisissa kohdin sopusoinnussa tämän kirjoituksen alussa mainituista perustavista asiakirjoista kuvastuvain olojen kanssa.

Kruunun keskiaikaisen uudisasutuksen maassamme voimme erittää useampaan eri laatuun. 1) Kruununkartanoitten lääneissä ja muillakin alueilla kruunu harjoitti yksityisoikeudellista asutusta perustamalla lampuotitiloja, joiden laillisena omistajana se itse pysyi. 2) Yleismailla kruunu harjoitti julkisoikeudellista uudisasutusta, eräänlaista »maanhankintaa tilattomalle väestölle», luovuttaen määrättyä vuotuista veroa vastaan yksityisille maata pysyviksi itsenäisiksi tiloiksi tai pysyviksi uudisviljelyksiksi. 3) Yleisiä tarkoituksia varten, kuten esim. majapaikoiksi, perustettiin kruunun toimesta erityisiä uudistiloja. 4) Kruunun omistamia saaria y. m. tiluksia saatettiin vuokrata yksityisten käytettäväksi. Emme kuitenkaan voi väittää, että kaikki kruunun uudisasutustoimet on pakotettava juuri tähän kaavioon.

Mitä valtiollisia tarkoituksia kruunun uudisasutuksella lienee ollutkin, päätarkoitus oli kuitenkin taloudellinen. Kruunu koetti hankkia itselleen uusia tulolähteitä ja senvuoksi kaikin tavoin edisti peltoviljelykseen ja karjanhoitoon perustuvaa uudisasutusta, kuten niin monet seikat osoittavat.

Vanhemman keskiajan uudisasutusalueilla esiintyvät asutusnimet todistavat, että kruunun silloisissa uudisasutuksissa käytettiin suu-

reksi osaksi ruotsalaista väkeä. Niin tehtiin eteläisen Varsinais-Suomen huomattavimmissa kartanolääneissä, niin Nybygdissä ja koko Uudenmaan rannikolla, jopa erinäisistä paikan- ja henkilönimistä päättäen sisämaan supisuomalaisissa seuduissakin. Joskin aluksi valtiolliset syyt olisivat aiheuttaneet tämän menettelyn, ei sellaisia syitä olojen vakiinnuttua ja uudisasutuksen jatkuessa enää ollut olemassa. Uudisasutuksella ei myöskään voinut olla tarkoituksena syrjäyttää suomalaista kansallisuutta ja levittää sen sijaan ruotsalaista; keskiajan yleinen ajatus- ja hengensuunta oli liian kansainvälinen omaksuakseen sellaisia päämääriä, eikä niiden toteuttamiseen Suomessa ollut mitään mahdollisuutta. Ainoaksi hyväksyttäväksi selitysperusteeksi, miksi vanhemmalla keskiajalla ruotsalaisia niin halukkaasti käytettiin kruunun uudisasukkaiksi, jääpi vain se, että ne olivat erittäin sopivia, mutta sisämaan suomalaiset erittäin soveltumattomia uudisasukkaiksi, edelliset peltoviljelykseen jo perehtyneitä maanmuokkaajia, jälkimmäiset heimotapoihinsa piintyneitä kaskimiehiä.

Tutkielmassamme tehdyt havainnot ovat omiaan tukemaan sitä käsitystä, että suuret alat Etelä-Suomea ovat tulleet asutetuiksi keskiajalla kruunun myötävaikutuksella. Tämä uudisasutus näyttää vanhemmalla keskiajalla olleen suuressa määrässä kruunun omaa tarmokasta uudisasutusta, myöhemmällä keskiajalla taas monimuotoisempaa ja vapaampaa kansanasutusta. Sanomattakin on selvä, että keskiajan uudisasutustyöllä on ollut tavattoman suuri merkitys omana aikanaan ja pysyvä vaikutus maamme oloihin kaikkina seuraavina aikoina.